

אשר לזמן הכתובת. נראה לי וכן לחברי מר ייבין, כי יש לקבוע לסוף המאה ה' או התחלת המאה ה' לכל המוקדם. אמנם דמיון צורתן של האותיות לאלה שבכתובת בית-הכנסת שבחמת-גדר, אשר נבנה במחציתה הראשונה של המאה ה', לדעת סוקניק¹⁵, אולי היה מצדד בזכות תאריך זה¹⁶; אך כתובתנו נראית מאוחרת יותר. על-כף-פנים נוספה לנו עדות מעניינת על חיי הקהילה היהודית בחברה בתקופה זו. הבניין, שהיה בנוי עמודים שקטרם קרוב לחצי מטר, ודאי שהיה בנין גדול, המעיד על קהילה יהודית לא קטנה בתקופה מאוחרת זו. רושם זה מתיישב יפה עם מה שקבענו על חיי היהודים בתקופה זו ביבנה¹⁷, שחברה העתיקה ודאי היתה אחת מבנותיה.

(15) עי' סוקניק, שם, ע' 82.

(16) נדמה לי כי אין לראות במציאותו של התואר קומיס (comes) טעם מספיק לקביעה כרונו-לוגית לפני שנת 433 אחר ססה"נ; ור' Sukenik, *El-Hammeh*, ע' 80. הערה 3. אמנם אסר החוק על הכרת יהודים בתואר זה, אך גם לאחר הזמן הזה מצויים יהודים המוכתרים בתואר כבוד זה. עי' את מאמרי בספר היובל לר' דוד ילין (מנחה לדוד) ע' קי"א ואילך.
(17) ר' לעיל, ע' 30.

אֲדָמִי הַגֶּב

(יהושע י"ט, ל"ג)

מאת ר. דייין

במאמרי הקודמים¹ ניסיתי להטעים כי אין לפרק את הכינוי הגיאוגרפי הזה ולראות בו פינויים של שני מקומות, כאשר עשו התלמוד ונוסחאות כמה תרגומים. הצעתי לגרוס אֲדָמִי הַגֶּב, בעקבות *Ἀδεμῆν ἀννεαεβ* שבנוסחה הלוקיאנית. הסכמתי לזהות את המקום הזה עם ח'רבת-אֲדָמִי הַ, כאשר הצי"א. סאריסאלו² חקירת. המקום מחדש. בשעת ביקורי בגליל זה מקרוב, איפשרה לי לדקדק כמה דקדוקים המאשרים ומקיימים את השערותי אלה.

ח'רבת-דאמיה³ נמצאת במרחק 2 ק"מ מזרחית-צפונית-מזרחית מִכְפָּר-סַפָּת ו-8 ק"מ דרומית-מזרחית מטבריה. היא שליטה על מוצא ואדי מעֲלָקָה על שפתו הצפונית. סאריסאלו⁴ הטיב לתאר את המקום בדייקנות. אפשר להבחין כאן שלשה מרכזי חרבות, המשתרעים על-פני מדרגות ההר ההולכות ועולות ממזרח למערב. הנמוך שבהם—הוא נמצא מעל מוצא הוואדי ובקרבת ברכה קטנה וכמה אילנות—הוא ישוב ביוזטי חסר-ערך. מקום החרבות התיכון הוא המסומן במפות והניכר ביותר לעין; אין זה אלא חרבות קבוצת

(1) ר' RB XLVI (1937), pp. 362 sqq.; ידיעות ו', ע' 34 ואילך.

(2) Saarisalo, *The Boundary between Issachar and Naphtali*, Helsinki, 1927 p. 124.

(3) עלי לציין כי תושבים רבים של כפר-סַפָּת, והוא הכפר הקרוב ביותר למקום, וכן רועים,

שנודמו לי, קראו למקום ח'רבת-דאמא ולא ח'רבת דאמיה.

(4) ר' כנ"ל, ע' 31-33.

בניינים, שנבנו אבני בזלת ונושבו בתקופות הביזנטית והערבית; כאן אפשר לאסוף לרוב חרסים מזוגגים או מקושטים עיטורים גיאומטריים חומים על-פני חיפוי קרום (צהבהב). חרסים אלה אופייניים הם למאות ה"ב-הט"ו אחר ספה"נ.

מקום החרבות העליון, המכונה אֶתֶל במפה החדשה של מחלקת המדידות הממשלתית הוא עופל (אקרופוליס) קטן הניכר לעין, מורדו של העופל תלול ממערב והולך ומידרג מדרגות מדרגות לצד מזרח. במדרגתו התחתונה נמצאים ברכה גדולה ובניינים ביזנטיים. מקום-החרבות השלישי הזה שעל שיא ההר הוא הקדום ביותר. כאן מצויים בשפע חרסים אשר זמנם משלהי הברונזה הקדומה ועד פרקה הראשון של תקופת הברזל; כמו-כן ניכרים חרסים רומאיים וביזנטיים. משלושת המקומות שבדקתי זהו האחד אשר בו ראוי לקבוע את אֶדְמִי הַנְקָב; כיצד יש לבאר איפוא את צורת הרבים של שם המקום? ברם, בסמוך למקום נמצא עוד שטח חרבות אשר עדיין לא צויין מעולם. מקומו – על שפתו הדרומית של ואדי-מעלקה, מול החרבות הערביות של ח'רב-דאמיה, במרחק מה מצפון לדרך הישנה, העוברת בצדי העמק ומוליכה מכפר־שֶׁבֶת לטבריה. המקום הזה לא נודע בשם מיוחד. התושבים קוראים לאיזור זה דאמיה (דאמא) בדיוק כשם שהם קוראים לסביבה שמצפון לו א.ד.י. החרבות משתרעות כאן על-פני שטח, שארכו ממערב למזרח, 200 – 300 מ' ורחבו כ־100 מ'. חומת בזלת סובבת כמעט את כל היקפו. עופל קטן מסמן את שיא ההל, ובמזרחו מדרגות ויורדות שתי מדרגות. המדרגה התחתונה מצטיינת במיוחד בשפע חרסיה. הם מראים כי ישוב זה הוא בן-דורו של הישוב אשר בצפון הוואדי; כאן מצוייה ביותר הקירמיקה הסרוקה (מסוף תקופת הברונזה הקדומה) והחרסים הצבועים קווים חומים או אדומים ללא חיפוי (מתקופת הברונזה המאוחרת); תקופת הברזל א' מיוצגת כאן יותר מאשר בתל הצפוני.

שני המקומות הנ"ל מיושבים היו במשך התקופה הכנענית ובהתחלת התקופה הישראלית. סבורני כי שניהם אינם אלא אֶדְמִי הַנְקָב, ומכאן צורת הרבים של השם הגיאוגרפי הזה. הַנְקָב = המעבר הוא ואדי מעלקה; ושני הישובים האלה הגינו על הכניסה אליו.

במאמרי הנ"ל הצעתי לחשוב את ח'רב-דאמיה למקומן של שתי הערים התאומות אֶדָם רבת ואֶדָם תררת (אֶדָם הגדולה ואֶדָם הקטנה). הנזכרות בכתבי אוגרית, בעלילת פרת.⁽⁵⁾ עדיכה לא נתקבלה השערתו זו בסבר פנים, אך פרופ' אולברייט היה האחד אשר ניסה לסתרה בנימוקים מסויימים.⁽⁶⁾ ואולם עלי לאמור כי הנימוקים האלה אינם נראים לי. היהיו אֶדָם-דאמיה אינו ניתן לעירעור. שתי הערים מתקופת הברונזה, אשר חרבותיהן מכונות עתה בשם דאמיה, מתאימות בהחלט לערים אֶדָם הגדולה ואֶדָם הקטנה, אשר לפי כתבי אוגרית שכנו זו בצד זו ומלך אחד מלך על שתיהן. החרבות האלה נמצאות בנקודה איסטרטגית של דרך המלך העוברת מן חוראן לעכו, ומשם לפיניקיה; הן שוכנות באיזור אשר קיים – עד לאחרי תקופת הכיבוש הישראלי – קשרים אמיצים אל החוף הפיניקי ותושביו. עודני מחזיק איפוא ביהוי הנ"ל כל זמן שלא יוצע פתרון טוב יותר.

(5) פרת I, ע' 108 ואילך; 210 ואילך.

(6) ר' BASOR No. 70 (1938), pp. 23 foll.